

JAROSŁAW ROMINKIEWICZ

ORCID: 0000-0002-2999-8455

Uniwersytet Wrocławski

116 NOWELA JUSTYNIANA O ŻOŁNIERZACH

Abstrakt: Artykuł poświęcony jest wydanej w 542 roku 116 noweli Justyniana *O żołnierzach*. Cesarz zakazał w niej osobom prywatnym posiadania żołnierzy w swych majątkach. Każdej osobie, która po trzydziestu dniach od ogłoszenia tego prawa nie odesłała żołnierzy do macierzystych jednostek i zatrudniała ich nadal dla swoich prywatnych celów, groziła konfiskata mienia oraz utrata sprawowanych godności. Dla żołnierzy, którzy po upływie tego terminu pozostali dalej w dobrach możnowładców, sankcją miało być pozbawienie rangi i kara śmierci. Artykuł otwiera wstęp, w którym Autor przedstawił zwięźle historię rzymskich zakazów posiadania prywatnych armii. W dalszej części zaprezentował grecki tekst noweli 116, jej polski przekład oraz obszerny komentarz. Przedstawił w nim między innymi przyczyny wydania tej cesarskiej ustawy, a także relacje przekazane w innych źródłach, również w egipskich papirusach, potwierdzające fakt nielegalnego zatrudniania przez możnowładców w VI wieku oddziałów wojskowych, które formalnie pozostawały na służbie państwowej.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie, Justynian, Nowele Justyniańskie, nowela 116 Justyniana, zakaz posiadania prywatnych armii, *buccellarii*, Apionowie

WSTĘP

Od uchwalenia na początku pryncypatu *lex Iulia de vi publica* prawo rzymskie zakazywało osobom prywatnym korzystania z usług uzbrojonych grup ludzi¹. Zja-

¹ Nasza wiedza o tej ustawie, uchwalonej za Oktawiana Augusta między 19 a 16 rokiem, pochodzi głównie z 6 tytułu 48 księgi Digestów: *Ad legem Iuliam de vi publica*. Ustawa regulowała między innymi kwestie wywoływania zamieszek, zakłócania porządku publicznego, nadmiernego gromadzenia broni, napaści i rabunku, wywoływania pożarów, plądrowania i niszczenia grobów (zob. J.D. Cloud, *The Augustan authorship of the lex Iulia de vi publica (Digest 46.6)*, „Liverpool Classical Monthly” 1987, nr 12, s. 82–85; *idem*, *Lex Iulia de vi, I*, „Athenaeum” 1988, nr 66, s. 579–595; *idem*, *Lex Iulia de vi, II*, „Athenaeum” 1989, nr 67, s. 427–465; E. Loska, *Ustawa julijska o przemocy publicznej 6 tytuł 48 księgi Digestów. Tekst — tłumaczenie — komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2005, nr 5, z. 2, s. 229–241. Sankcją za złamanie jej przepisów była *poena capitalis*, w praktyce stosowano jednak *aquae et ignis interdictio*, czyli „zakaz wody i ognia” realizowany poprzez *exilium*, czyli wygnanie (szerzej na ten temat zob. G.P. Kelly, *A History of Exile in the Roman Republic*, Cambridge 2006, s. 25–39; K. Amielińczyk, *Woda i ogień — o żywiołach*

wisko zatrudniania zbrojnych formacji w służbie prywatnej nasiliło się w późnym cesarstwie. Rzymscy władcy starali się przeciwdziałać tej niebezpiecznej praktyce w drodze cesarskich konstytucji. W roku 468 cesarze Leon I i Antemiusz wydali ustawę, w której wprowadzili zakaz korzystania w prywatnych majątkach z *bucellarii*, *Isaurii* oraz *servi armati*. Problem, którego dotyczyła ta konstytucja, musiał być aktualny w kolejnym stuleciu, skoro umieszczono ją w wydanym w 534 roku *Codex repetitae praelectionis*, czyli drugiej redakcji *Kodeksu Justyniańskiego*. Oto treść tej ustawy:

C. 9,12,10: *Imperatores Leo, Anthemius*. Omnibus per civitates et agros habendi bucellarios vel isauros armatosque servos licentiam volumus esse praeclusam.

1. Quod si quis praeter haec, quae nostra mansuetudo salubriter ordinavit, armata mancipia seu bucellarios aut isauros in suis praediis aut iuxta se habere temptaverit, post exactam centum librarum auri condemnationem vindictam in eos severissimam proferri sancimus.

2. Viri quoque clarissimi provinciarum rectores in speculis esse debebunt, ne quis audeat statuta nostrae mansuetudinis in aliquo violare, scientes, quod ex dissimulatione dignitatis et administrationis cingulo privabuntur et post centum librarum auri multam salutis vitaeque suae periculum sustinebunt: primatibus videlicet apparitionis suae personis praeter amissionem fortunarum suarum capitali quoque supplicio feriendis. * LEO ET ANTHEM. AA. NICOSTRATO PP. * <A 468 D. V K. SEPT. ANTHEMIO A. II CONS.>

Cesarze Leon i Antemiusz. Chcemy, żeby wszystkich w miastach i wsiach pozbawiono możności posiadania bucellariuszy albo Izauryjczyków i uzbrojonych niewolników.

1. Jeśli przeto ktoś — wbrew temu, co zarządziła korzystnie Nasza Łaskawość — podejmie próbę posiadania uzbrojonych niewolników albo bucellariuszy, albo Izauryjczyków w swoich majątkach albo blisko swej osoby, postanawiamy, żeby po zapłaceniu grzywny 100 lib² złota zastosowano wobec tych [osób] najsurowszą karę.

2. Także *viri clarissimi*³, zarządzający prowincjami, będą zobowiązani czuwać, aby nikt nie śmiał naruszyć w jakikolwiek sposób postanowień Naszej Łaskawości, mając świadomość, że z powodu [ich] lekceważenia będą pozbawieni znaczenia i pasa urzędu, i po zapłaceniu grzywny 100 lib² złota narażą swe bezpieczeństwo i życie. Osoby zajmujące pierwsze miejsce w ich orszaku, poza utratą majątków, powinny ponieść oczywiście karę śmierci.

Leon i Antemiusz, Augustowie, do Nikostrata, prefekta pretorianów, 28 września 468 roku, za drugiego konsulatu Augusta Antemiusza⁴.

obecnych w systemie rzymskich kar publicznych, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, nr 32, s. 39–52). O tym, że ustawa zabraniała korzystania z usług uzbrojonych niewolników albo ludzi wolnych świadczy komentarz Marcianusa, pochodzący z jego *Instytucji* (D. 48,6,3,pr.): *In eadem causa sunt, qui turbae seditionisve faciendae consilium inierint servosve aut liberos homines in armis habuerint*. — „W tym samym położeniu są ci, którzy spiskowali, aby podburzać tłum lub wywołać bunt, albo mieli niewolników lub ludzi wolnych pod bronią” (*Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, red. T. Palmirski, przeł. K. Hilman *et al.*, t. VII.2, Kraków 2017).

² Libra była rzymską jednostką wagi odpowiadającą 327,45 g.

³ W epoce cesarstwa *vir clarissimus* był generalnym tytułem honorowym rzymskich senatorów. Od czasów Konstantyna Wielkiego tytuł ten, w przeciwieństwie do wyższych rang, był dziedziczny. Od panowania Konstancjusza II zostali nim obdarzeni także członkowie senatu rzymskiego w Konstantynopolu, którzy byli dotąd tylko *viri clari*. Szerzej zob. E.M. Schoolman, *Vir Clarissimus and Roman Titles in the Early Middle Ages*, „Medieval Prosopography” 2017, nr 32, s. 1–39 (zwł. s. 6–13).

⁴ Przekład autora.

Pierwszą wymienioną w tej konstytucji grupą byli bucellariusze⁵, którzy pojawili się pod koniec IV wieku. Byli oni pierwotnie najemnikami zatrudnianymi do ochrony wysokich rangą wojskowych lub urzędników państwowych⁶. Wspierali także regularne jednostki wojskowe w sytuacji, kiedy oficer, na którego służbie pozostawali, brał udział w kampanii wojennej⁷. Początkowo rekrutowano ich przede wszystkim spośród barbarzyńców. Tym, co ich łączyło, była pierwotnie przynależność plemienna lub więź kulturowa. Ostatecznie składali się z rekrutów, zarówno barbarzyńskich, jak i rzymskich, którzy zgodzili się pełnić służbę na rzecz wspólnego pana⁸. Buccellariusze deklarowali lojalność zarówno wobec osoby, na służbę której wstępowali, jak i cesarza⁹. Kiedy relacja między ich panem a wład-

⁵ Rzeczownik *buccellarius* oznacza dosłownie „tego, kto je ciastka” (zob. W. Liebscheutz, *Barbarians and Bishops. Army, Church and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford 1990, s. 43), stąd nieco żartobliwe angielskie określenie tej formacji — *biscuit-boys*. Łacińska nazwa tych najemnych żołnierzy pochodzi od rzeczownika *buccella* (zob. P. Vinogradoff, *Foundations of Society (Origins of Feudalism)*, [w:] *The Cambridge Medieval History*, t. 2, New York 1913, s. 641–642), rodzaju chleba wyższej jakości niż chleb dostarczany zwykłym żołnierzom. Inne pokrewne słowa to *buccellatum* („placek żołnierski”) i *buccellaris* („mąka pszenna używana do produkcji bułek”). *Buccellarii* otrzymali swój przydomek, ponieważ spożywali biały chleb, który był lepszy od chleba pełnoziarnistego przeznaczonego dla zwykłych żołnierzy (zob. E.R. Hardy, *The Large Estates of Byzantine Egypt*, New York 1931, s. 60–61; D. Hoffmann, *Das Spätömische Bewegungsheer...*, s. 274). Użycie terminu *buccellarii* wobec żołnierzy prywatnych można rozumieć dwojako. Termin ten może sugerować, że żołnierze ci byli karmieni i utrzymywani przez swojego pracodawcę albo że gdy zaangażowano ich w kampanię cesarską, wojsko takie otrzymywało od władz racje żywnościowe, lecz było zależne od swojego pana pod każdym innym względem (zob. P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006, s. 163).

⁶ Szerzej na temat tych oddziałów zob. H.-J. Diesner, *Das Buccellariertum von Stilicho und Sarus bis auf Aetius (454/455)*, „Klio” 1972, nr 54, s. 321–350; J. Gascou, *L’institution des bucellaires*, „Le Bulletin de l’Institut français d’archéologie orientale” 1976, nr 76, s. 143–156; J.H.W.G. Liebeschuetz, *Generals, Federates and Buccellarii in Roman Armies around AD 400*, [w:] *The Defense of the Roman and Byzantine East*, II, red. P. Freeman, D. Kennedy, Oxford 1986, s. 463–474; *idem*, *Barbarians and Bishops. Army, Church and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford 1990, s. 32–47; O. Schmitt, *Die Buccellarii: Eine Studie zum militärischen Gefolgschaftswesen in der Spätantike*, „Tyche” 1994, nr 9, s. 147–174; M. Whitby, *Recruitment in Roman Armies from Justinian to Heraclius (ca. 565–615)*, [w:] *The Byzantine and Early Islamic Near East, III, States, Resources and Armies*, red. A. Cameron, Princeton 1995, s. 116–119; P. Sarris, *Economy...*, s. 162–175; M. Wilczyński, *Germanie w służbie zachodniorzymskiej w V w. n.e. Studium historyczno-prosopograficzne*, Kraków 2001, s. 61–67; F.C. Ruchesí, *Los bucellarii y el imperio romano: sus orígenes, empleo y la cuestión de la cohesión social de sus componentes*, „Studia Historica. Historia Antigua” 2016, nr 34, s. 167–188.

⁷ Buccellariusze określane są w źródłach także innymi terminami łacińskimi i geckimi. W łacinie używa się określeń: *amici*, *armigeri*, *clientes*, *comites*, *domestici*, *ministri*, *satellites*; w grece: *δορυφόροι* (*doryphóroi*), *μισθοφόροι* (*misthophóroi*), *όπαδοί* (*opadoí*), *παίδες* (*paides*), *ύπασπισται* (*hypaspistai*).

⁸ Zob. O. Schmitt, *op. cit.*, s. 151–152 i 163.

⁹ Procop. *Bell.* 4,18,6: „[...] u wszystkich Rzymian istniał stary zwyczaj, że nikt nie może być bucellariuszem żadnego z dowódców bez złożenia uprzednio najbardziej uroczystych przysięg

cą ulegała zerwaniu, pozostawali zwykle wierni temu pierwszemu. Od V wieku coraz częściej wykorzystywano ich jako elitarne uderzeniowe oddziały konnicy.

W konstytucji Leona I i Antemiusza wymieniono także Izauryjczyków. Określenie to dotyczy osób związanych z prowincją Isauria lub mieszkańców gór Taurus¹⁰. Izauryjczycy uchodzili za lud wytrzymały na wszelkie trudy i obdarzony wielkim duchem walki¹¹. W związku z tym wielu z nich służyło w armii albo prywatnych oddziałach najemników¹².

Konstytucja zakazała także korzystania z uzbrojonych niewolników¹³. Wykorzystywanie *servi* w armii rzymskiej w okresie wielkiego zagrożenia dla państwa było zjawiskiem znanym już w okresie republiki¹⁴. Wodzowie rzymscy powoływali również niewolników do armii, posługując się nimi w walkach o przejęcie władzy w państwie¹⁵. Sytuacje takie miały miejsce również w okresie pryncypatu,

i ślubowania lojalności względem niego i cesarza rzymskiego [...]” (Prokopiusz z Cezarei, *Historia wojen*, przeł. D. Brodka, t. 1. *Wojna z Persami i Wandalami*, Kraków 2013).

¹⁰ Termin *Isaurii* obejmował także *Homanadeis*, *Lalasseis* oraz *Kennatai*. Plemiona zamieszkujące te tereny posługiwały się językiem luwijskim. Określenie *Isaurii* stworzyli przybysze z zewnątrz, zapożyczając je od *gens Isaura*, czyli pierwszej napotkanej w tym regionie grupy, zamieszkującej ziemię wokół *Isaura Vetus* i *Isaura Nova* we wschodniej części Taurusu (por. R. Syme, *Isauria in Pliny*, „*Anatolian Studies*” 1986, nr 36, s. 159–164; N. Lenski, *Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria, from 1st Century BC to the 6th Century AD*, „*Journal of the Economic and Social History of the Orient*” 1999, nr 42, s. 415; R. Kosiński, *Izauria w orbicie wpływów rzymskich do połowy V wieku*, „*Białostockie Teki Historyczne*” 2010, nr 10, s. 11). Izauryjczycy nie byli zatem grupą regionalną, lecz etniczną (zob. W.D. Burgess, *Isaurian Names and the Ethnic Identity of the Isaurians in Late Antiquity*, „*Ancient World*” 1990, nr 21, s. 121). Sami określali się wspólnym mianem Kietai lub Ketai (łac. *Cetae* lub *Cietae*), co dowodzi istnienia wśród różnych plemion świadomości pewnej kulturalnej jedności (tak R. Kosiński, *op. cit.*, s. 12).

¹¹ Por. *The Novels of Justinian*, przeł. D.J.D. Miller, red. P. Sarris, Cambridge 2018, s. 584, przyp. 17.

¹² K. Feld, *Barbarische Bürger. Die Isaurier und das Römische Reich*, Berlin 2005, s. 229–235.

¹³ Szerzej zob. N. Lenski, *Schiavi armati e formazione di esertici privati nel mondo tardo antico*, [w:] *Ordine e sovversione nel mondo greco e romano*, red. G.P. Urso, Pisa 2009, s. 145–147.

¹⁴ Po raz pierwszy stało się to po klęsce pod Kannami w 216 roku p.n.e. 8000 niewolników, którzy wyrazili chęć chwycenia za broń, zostało wówczas wykupionych przez państwo i wcielonych do armii (zob. Liv. 22,57,11; 22,59,12; 22,61,2; 24,11,2–3; 24,14,3–7; 24,15,4; 24,16,1; 25,6,21; 26,35,5; Macr. *Sat.* 1,11,30). Ochotników tych zwano *volones*. Otrzymali oni wolność dopiero po prawie dwóch latach służby, po bitwie pod Beneventum. Jeszcze w 207 roku p.n.e., kiedy pojawienie się Hazdrubala w północnej Italii ponownie zagroziło państwu rzymskiemu, w Etrurii zaciągnięto do służby i osiedlono innych *volones* (zob. Liv. 27,38,10; 28,10,11; 28,46,13). Kolejna taka sytuacja miała miejsce po ponad dwustu latach od tych wydarzeń. W 6/7 roku n.e., po rewolcie iliryskiej, a ponownie w 9/10 roku, po klęsce legionów Publiusza Kwintiliusza Warona, August kupił i uwolnił niewolników bogatych Rzymian i zatrudnił ich na granicach (Suet. *Aug.* 25,2). W *Historia Augusta* znajdujemy też informacje na temat wykorzystania niewolników, gladiatorów, a nawet zbójców jako żołnierzy w armii Marka Aureliusza podczas wojen markomańskich (*Hist. Aug. Aur.* 21,6–7).

¹⁵ Na przykład Sekstus Pompejusz między 42 a 36 rokiem p.n.e. zaciągnął do swojej floty 30 000 zbiegłych niewolników. Kiedy Oktawian ostatecznie pokonał go w bitwie pod Nauochus w 36 roku p.n.e., zwrócił wszystkich zbiegów ich panom a resztę, których właściciele nie znalazł, ukrzyżował (zob. *R. Gest. div. Aug.* 25,1).

nie były jednak zbyt częste¹⁶. Rekrutowanie niewolników do armii było sprzeczne z obowiązującym wówczas prawem. W drugiej księdze *Regulae* jurysta Marcianus pisze (D. 49, 16, 11): *Ab omni militia servi prohibentur: alioquin capite puniuntur* — „Niewolnicy mają zakaz pełnienia jakiegokolwiek służby wojskowej. W przeciwnym razie są karani śmiercią”. Podobny zakaz obowiązywał także w późnym prawie rzymskim¹⁷.

Cytowana wyżej konstytucja Leona I i Antemiusza przewidywała surowe sankcje za złamanie zawartego w niej zakazu posiadania prywatnych oddziałów zbrojnych. Osoby prywatne miały zapłacić grzywnę w wysokości 100 libr złota. W wypadku braku egzekucji tego prawa podobne sankcje majątkowe miały spotkać także kierujących prowincjami, którzy dodatkowo tracili sprawowany urząd. Jeszcze surowsze sankcje, w postaci konfiskaty mienia i kary śmierci, przewidziano dla naczelników ich kancelarii.

Zjawisko zatrudniania zbrojnych grup przez prowincjonalne elity musiało przybierać na sile, skoro osiem lat po umieszczeniu w *Kodeksie Justyniańskim* cytowanej wyżej ustawy Leona I i Antemiusza, cesarz wydał kolejny akt prawny poświęcony tej problematyce — nowelę 116 *O żołnierzach*.

NOWELA 116. TEKST I PRZEKŁAD

ΠΕΡΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΩΝ

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Θεοδότῳ ἐπάρχῳ πραιτωρίων

<Προοίμιον> Μετὰ τὴν τοῦ δεσπότη θεοῦ εὐμένειαν ἀσφάλεια τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων ἢ τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων ἀρχὴ καὶ κατάστασις· τούτων γὰρ προνοία θεοῦ συνισταμένων ἢ μὲν τῶν βαρβάρων προπέτεια χαλινοῦνται, τὰ δὲ τῆς πολιτείας αὐξεῖ πράγματα. ἐπεὶ οὖν τινες τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας οὐδένα ποιούμενοι λόγον τοὺς στρατιώτας καὶ φοιδεράτους, ὀφείλοντας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πολιτείας κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀγωνίζεσθαι, τολμῶσιν ὑποσύρειν καὶ εἰς ἰδιωτικὰς ἀπασχολεῖν χρείας, συνειδόμεν διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν νόμου πᾶσι προαγορευσαί, ὥστε τοῦ λοιποῦ μηδένα τολμῆσαι στρατιώτην ἐν οἰφδήποτε ἀναφερόμενον ἀριθμῷ ἢ φοιδεράτον ὑποσύρειν ἢ εἰς τὸν ἑαυτοῦ ἔχειν οἶκον ἢ εἰς τὰς ἰδίας ἔχειν κτήσεις· περὶ οὗς ἡμεῖς πολλοὺς ὑφιστάμεθα πόνους γυμνάζοντες καὶ στρατεύοντες, ὥστε τοῖς κοινοῖς αὐτοὺς χρησιμεῖν πράγμασιν.

Ἔστωσαν τοίνυν πάντες εἰδότες ὅσοι στρατιώτας ἢ φοιδεράτους τινὰς ἐν τοῖς ἑαυτῶν ἔχειν ἔσπευσαν οἰκοῖς ἢ κτήσεσιν ὀπωσοῦν προσεδρεύοντας καὶ τινὰς αὐτοῖς ἰδιωτικὰς πληρουῦντας χρείας, ὥστε εἰ μὴ ἐντὸς *triginta dierum* ποθεσμίας ἀριθμουμένων ἀπὸ τῆς κατὰ τόπον ἐμφανείας τῆς παρούσης ἡμῶν διατιπώσεως τούτους ἀποδώξουσιν, αἱ μὲν αὐτῶν τῶν ἐχόντων αὐτοὺς ἢ κρατούντων οὐσίαι δημεύσει ὑποβληθεῖσαι τῷ δημοσίῳ προσκυρωθήσονται, αὐτοὶ δὲ καὶ τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν στρατειῶν ὁποίας ἔχουσιν ἐξωθήσονται, οἱ δὲ στρατιῶται καὶ φοιδεράτοι

¹⁶ Źródła wspominają o takich incydentach w latach 68–69 n.e., czyli w tak zwanym okresie czterech cesarzy (zob. Tac. *hist.* 2,11,2; 3,57,2; 58,2; 64,1; 79), w okresie rewolty Gordiana w 238 roku. (zob. Herodian, 7,4,3–5; 9,4–7; 11,1–9; Ioh. Ant. *hist.* fr. 224) oraz rebelii uzurpatora Proculusa w 280 roku (zob. *Hist. Aug. quatt. tyr.* 12,1–2). Są to jedyne wzmianki o takich przypadkach do IV wieku.

¹⁷ Szerzej na ten temat zob. N. Lenski, *Schiavi armati...*, s. 151–158.

οἱ τούτοις μετὰ τὴν προθεσίαν παραμένοντες οὐ μόνον τῆς ζώνης ἀφαιρεθήσονται, ἀλλὰ καὶ τὰς εἰς ἔσχατον ὑπομενοῦσι τιμωρίας. εἰδότες καὶ τῶν ἐκάστης ἐπαρχίας ἀρχόντων, ὡς εἴ τινες εὐρεθεῖεν ἐν τοῖς τόποις τοῖς παρ' αὐτῶν ἰθυνομένοις ἢ προσώποις ἢ οἰκοῖς ἢ δεσπόταις ἢ κτήσεσιν ἢ ταῖς οἰαίσοῦν ἰδιωτικαῖς χρεῖαις προσεδρεύοντες, καὶ μὴ σπουδαίως τούτους συσχῶσιν τε καὶ τιμωρίας ὑποβάλλωσι, καὶ τοὺς μὲν στρατιώτας εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἐκπέμψωμεν ἐν οἷς στρατεύονται, τοὺς δὲ φοιδεράτους πρὸς τοὺς ἰδίους ὀπίονας, καὶ αὐτοὶ ἀνὰ *decem librarum auri* ποινήν εἰσπραχθήσονται, καὶ πρὸς τούτοις ἐξορία παραδοθήσονται ὡς τῶν ἡμετέρων καλεῦσεων τολμήσαντες ἀμελήσαι. μηδεὶς τοίνυν μήτε θείῳ τινὶ τύπῳ περὶ τοῦτου ὡς εἰκὸς γενομένῳ μήτε προστάξεσιν ἀρχόντων <χρήσεται, μήδε τις τῶν ἡμετέρων ἀρχόντων> τοιούτους τινὰς τύπους ἢ προστάξεις ἀρχικὰς προσδέξεται, ἀλλὰ μετὰ πάσης ταχυτήτος οἱ μὲν στρατιῶται εἰς τοὺς ἰδίους ἀριθμοὺς οἱ δὲ φοιδεράτοι πρὸς τοὺς ἑαυτῶν ὀπίονας ἐπανάλθωσι καὶ ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἀγωνίσωνται πραγμάτων. κατ' οὐδένα γὰρ τρόπον τοῦ λοιποῦ συγχωροῦμεν τοὺς ἡμετέρους στρατιώτας ἢ φοιδεράτους ἐν τισὶ παντελῶς ἰδιωτικαῖς ἀπασχολεῖσθαι χρεῖαις.

<Ἐπίλογος> Τὰ τοίνυν παραστάνα ἡμῖν καὶ διὰ τοῦ παρόντος δηλούμενα νόμου ἢ σὴ ὑπεροχῇ γινώσκουσα κατὰ μὲν τὴν εὐδαιμονα ταύτην πόλιν ἰδικτῶν κατὰ τὸ σὴνθεσις προτιθεμένων, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις προστάξεων στελλομένων πᾶσι δηλα καταστῆσαι σπευσάτω.

Dat. v. id. Apr. CP. imp. dn. Iustinniani pp. Aug. Anno XVI. Post. Cons. Basilii vc.

O ŻOŁNIERZACH

Sam cesarz do Teodota, prefekta pretorianów.

Wstęp

Oprócz przychylności Pana Boga¹⁸ osobiste bezpieczeństwo naszym poddanym zapewniają dowodzenie i dyscyplina w sprawach wojskowych. Ponieważ zostały one ustalone dzięki Bożej opatrności, zuchwalstwo barbarzyńców jest poskramiane, a sprawy państwa mają się dobrze. Z racji tego, że niektórzy ludzie, nie zważając na swe bezpieczeństwo, mają czelność ściągać żołnierzy oraz federatów, którzy powinni walczyć o wolność państwa przeciwko wrogom, i zajmować ich swymi prywatnymi sprawami, postanowiliśmy ogłosić wszystkim za pomocą niniejszego prawa, że w przyszłości nikt nie odważy się ściągać żołnierza umieszczonego w jakimkolwiek oddziale albo federata, albo zatrzymywać ich w swoim domu, albo mieć ich we własnych dobrach. Dokładamy [bowiem] z ich powodu wielu wysiłków, szkoląc [ich] i werbując, aby byli pomocni we wspólnych sprawach.

1. Dlatego też wszyscy, którzy starali się usilnie mieć żołnierzy lub federatów w swoich domach lub majątkach — usługujących w jakikolwiek sposób i poświęcających się dla nich w prywatnych sprawach — powinni wiedzieć, że jeśli w ciągu trzydziestu dni, licząc od ogłoszenia niniejszego prawa w tym miejscu, nie odesłają ich, majątki tych, którzy posiadają lub przetrzymują żołnierzy, zostaną skonfiskowane i przypadną skarbowi państwa, oni sami zaś zostaną pozbawieni godności i stanowisk, które zajmują. Żołnierze zaś i federaci trwający przy nich [na podstawie umowy], po upływie wyznaczonego [w ustawie] czasu nie tylko zostaną pozbawieni pasa służby, lecz będą poddani najsurowszym karom. Zarządzający każdą prowincją powinni wiedzieć, że jeśli jacyś [z tych żołnierzy] znajdują się w kierowanych przez nich miejscach — służąc jakimś opiekunom albo osobom, albo domom, albo panom, albo majątkom, albo jakimkolwiek prywatnym interesom — i natychmiast ich nie zatrzymają i nie ukarzą, oraz nie odesłają żołnierzy do od-

¹⁸ W niektórych aktach prawnych Justyniana znajdujemy odwołania do Boga. Na początku niektórych konstytucji i nowel znajduje się nawet inwokacja do Boga, co jest nowością wprowadzoną przez tego cesarza (szerzej na ten temat zob. S. Rösch, *ΩΝΟΜΑ ΒΑΣΙΛΙΑΣ. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit*, Wien 1978, s. 101; W. Kaiser, *Zur äusseren Gestalt der Novellen Justinians*, [w:] *Introduzione al diritto bizantino. Da Giustiniano ai Basilici*, red. J.H.A. Lokin, B.H. Stolte, Pavia 2011, s. 161–162).

działów, w których odbywają służbę, federatów zaś do ich *optiones*¹⁹, sami zostaną zmuszeni do zapłaty grzywny w wysokości dziesięciu libr złota²⁰, a ponadto skazani na wygnanie jako osoby, które miały czelność zaniedbać nasze rozkazy. Nikt nie będzie korzystał ani z żadnej cesarskiej instrukcji wydanej [wcześniej] w tej sprawie, ani z rozkazów dowódców²¹, ani żaden z naszych dowódców nie przyjmie takich instrukcji albo oficjalnych rozkazów, lecz żołnierze powrócą do swoich oddziałów, federaci zaś do swoich *optiones*²² i będą walczyć w obronie wspólnego dobra. Nie zgadzamy się, żeby w przyszłości nasi żołnierze i federaci w jakikolwiek sposób zajmowali się czyimiś prywatnymi sprawami.

Zakończenie

Niech Wasza Dostojność, zapoznawszy się z tym, co zyskało naszą aprobatę i zostało ogłoszone w niniejszym prawie, spieszy uczynić to jawnym dla wszystkich: w tym szczęśliwym mieście, zgodnie ze zwyczajem, za pomocą edyktów, w prowincjach zaś — dzięki wydanym poleceniom²³.

Wydano w Konstantynopolu 9 kwietnia 16. roku panowania Pana Justyniana, Pobożnego Princepsa, Augusta, po konsulacie Wielce Szacownego Basiliusa²⁴.

KOMENTARZ

Nowela 116 wydana została 9 kwietnia 542 roku w Konstantynopolu. Jej adresem jest *praefectus praetorio* na Wschodzie — Teodotus²⁵. Ponieważ z tekstu nie wynika jakoby ustawa ta miała obowiązywać jedynie na określonym obszarze państwa, należy przyjąć, że miała charakter generalny.

W krótkim wstępie cesarz przedstawił cel ogłoszenia nowego prawa — było nim wprowadzenie zakazu ściągania do prywatnych majątków żołnierzy służących w regularnych oddziałach wojska. W noweli Justynian używa dla ich określenia dwóch terminów: *στρατιώται* (*stratiótai*) oraz *φοιδεράτοι* (*foiderátoi*). Pierwszy jest ogólnym określeniem żołnierza w języku greckim, drugi — grecką transkrypcją łacińskiego rzeczownika *foederati* oznaczającego wojska sojusznicze, w których służyli początkowo jedynie barbarzyńcy²⁶. Φοιδεράτοι mieli jednak

¹⁹ Znaczenie tego terminu objaśniam w dalszej części artykułu.

²⁰ Zob. przyp. 2.

²¹ W oryginale użyto dopełniacza liczby mnogiej rzeczownika *árchon* (l. mn. *archóntes*). W terminologii wojskowej oznaczał on dowódców każdego szczebla (zob. Ł. Różycki, *Mauricii Strategicon. Praktyczny podręcznik wojskowy i dzieło antykwaryczne*, Poznań 2015, s. 34, przypis 151).

²² Termin ten objaśniam poniżej.

²³ Przekład autora.

²⁴ Anicius Faustus Albinus Basilius był konsulem w 541 roku. Szerzej na temat tej postaci zob. A. Cameron, D. Schauer, *The Last Consul: Basilius and his Diptych*, „The Journal of Roman Studies” 1982, nr 72, s. 126–145 (zwł. s. 129–131); J.R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, t. 3A. *AD 527–641*, Cambridge 1992, s. 174–175.

²⁵ Theodotus dwukrotnie sprawował urząd prefekta pretorianów: w latach 541–542 oraz 546/547–548. Zob. J.R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, t. 3B. *AD 527–641*, Cambridge 1992, s. 1301.

²⁶ Szerzej na ich temat zob. T. Stickler, *The Foederati*, [w:] *A Companion to the Roman Army*, red. P. Erdkamp, Oxford 2007, s. 495–514.

w czasach Justyniana zdecydowanie inny charakter niż pierwotni *foederati*²⁷, byli bowiem z pewnością profesjonalną i regularną częścią armii wschodniorzymskiej. Mieli w tym czasie rzymskich dowódców, którymi byli *archontes*²⁸ albo *cómetes foideráton*²⁹. Ze *Strategikonu*³⁰ wynika, że *foiderátoi* wraz ze zwykłymi żołnierzami stanowili część *tagmy*³¹. Stali się zatem w tym okresie zwykłymi żołnierzami i otrzymywali wynagrodzenie ze skarbu państwa³². Nie da się jednak precyzyjnie określić, kiedy jednostki dawnych *foederati* przekształciły się w mieszane, profesjonalne korpusy *foiderátoi*³³.

Nowela 116 nakładała na wszystkich, którzy w swoich domach lub majątkach posiadali żołnierzy wykorzystywanych dla realizacji prywatnych celów, obowiązek odesłania ich w ciągu 30 dni od ogłoszenia tej ustawy. Wobec osób, które nie dochowały tego nakazu, miała być stosowana sankcja konfiskaty majątku oraz utraty sprawowanych godności i stanowisk. Żołnierze, którzy pozostali w prywatnej służbie po upływie wyznaczonego czasu ich powrotu, mieli być nie tylko wydaleniem ze służby, lecz poddani także „najsurowszym karom”, co oznacza zapewne wykonanie wobec nich kary śmierci³⁴.

Nowela 116 nakładała także obowiązki na osoby zarządzające prowincjami. Miały one zatrzymać żołnierzy, którzy pozostawali na prywatnej służbie, i odesłać *stratiótai* do ich oddziałów, *foederátoi* zaś do *optiones*. Za zlekceważenie tych nakazów groziła grzywna w wysokości dziesięciu libr złota oraz kara wygnania.

Kim byli dwukrotnie wymienieni w tej noweli *optiones*? W okresie pryncypatu tytuł *optio*, niższy od centuriona, nadawano żołnierzom — zwykle w randze *principalis* — zajmującym niższe stanowiska administracyjne, nadzorcze lub dowodzące³⁵. Od III wieku wśród młodszych żołnierzy pełniących funkcje nadzorcze ranga *optio* była coraz częściej zastępowana tytułem *magister*. Być może

²⁷ Zob. J. Maspero, Φοιδεράτοι et Στρατιώται dans l'armée byzantine au VI siècle, „Byzantinische Zeitschrift” 1912, nr 21, s. 97–109; R. Scharf, *Foederati. Von der völkerrechtlichen Kategorie zur byzantinischen Truppengattung*, Vienna 2001.

²⁸ Zob. J. Maspero, *op. cit.*, s. 99.

²⁹ Zob. Jan Malalas 14, 23;

³⁰ Jest dzieło poświęcone strategii wojskowej, powstałe prawdopodobnie pod koniec VI wieku i przypisywane cesarzowi Maurycjuszowi (szerzej zob. G.T. Dennis, *Maurice's Strategikon*, Philadelphia 1985; Ł. Różycki, *op. cit.*, Poznań 2015).

³¹ Zob. Maur. *Strat.* 3,8,5. *Tagma* było podstawową, najmniejszą, samodzielną jednostką ówczesnej armii rzymskiej.

³² Niestety nie dysponujemy szczegółowymi źródłami dotyczącymi *annona foederaticia*. Przyjmuje się, że finansowanie *foederátoi* było podobne do finansowania innych żołnierzy; zob. L. McMahon, *The foederati, the phoideratoi, and the symmachoi of the late antique east (ca. a.d. 400–650)*, Ottawa 2014, s. 44, https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/31772/1/McMahon_Lucas_2014_thesis.pdf (dostęp: 27.10.2020).

³³ *Ibidem*.

³⁴ Zob. N. van der Wal, *Manuale Novellarum Justiniani. Aperçu systématique du contenu des Nouvelles de Justinien*, Groningen 1998, s. 47.

³⁵ Szerzej zob. D.J. Breeze, *A Note on the Uses of the Titles 'Optio' and 'Magister' below the Centurionate during the Principate*, „Britannia” 1976, nr 7, s. 127–133.

nowe jednostki, powstałe później, miały swych *magistri*, podczas gdy starsze zachowały *optiones*³⁶.

Kontekst, w jakim *optiones* pojawiają się w nowelach Justyniana, sugeruje, że zajmowali oni stanowisko administracyjne i nie byli dowódcami. Warren Treadgold uznał ich za kwatermistrzów³⁷. W noweli 116 Justynian nakazał, aby *stratiótai* powrócili do *arithmoi*, *foederatoi* zaś do swoich *optiones*.

Optiones pojawiają się w kontekście *foederati* także w noweli 117 z 18 grudnia 542 roku³⁸ oraz w edykcie wojskowym Anastazjusza odnalezionym w Perge³⁹. Źródła wspominają też *optio*, który był związany ze *scrinium* barbarzyńców. Jego zadaniem było między innymi zabezpieczenie pieniędzy na rozrywkę dla perskich ambasadorów⁴⁰. Zdaniem Lucasa McMahona *optiones* — mimo że sprawowali głównie obowiązki administracyjne — mogli działać również jako rodzaj pośredników między barbarzyńcami a władzą. *Optiones*, odpowiadający kiedyś za opłacanie i zaopatrywanie barbarzyńskich *foederati*, zachowali swoją pozycję i nazwę, gdy jednostki te stały się regularną częścią armii⁴¹.

Zasadniczą część noweli 116 zamyka zakaz zajmowania się w przyszłości przez żołnierzy jakimikolwiek prywatnymi sprawami obywateli. W epilogu cesarz nakłada na prefekta pretorianów obowiązek ogłoszenia nowego prawa w Konstantynopolu oraz we wszystkich prowincjach.

Jakie były przyczyny wydania tej noweli? Na początku lat czterdziestych VI wieku armia Justyniana⁴² była zaangażowana w kilka konfliktów militar-

³⁶ *Ibidem*, s. 132.

³⁷ Zob. W. Treadgold, *Byzantium and its Army 284-1081*, Stanford 1995 (polskie wydanie: *Bizancjum i jego armia 284-1081*, przeł. M. Grabska-Ryńska, Wodzisław Śląski 2001), s. 88 i 95.

³⁸ Justynian odniósł się w niej między innymi do kwestii ponownego małżeństwa kobiety, która dowiedziała się o śmierci swego męża, będącego żołnierzem (*Nov.* 117,11). Cesarz pisze, że bez względu na to, ile lat żołnierze będą na wyprawie wojennej, ich żony muszą na nich czekać, nawet jeśli nie otrzymują od mężów żadnych listów ani odpowiedzi. Jeśli żona usłyszy od kogoś, że jej mąż nie żyje, nie będzie mogła zawrzeć kolejnego małżeństwa, dopóki ona sama, jej rodzice lub ktoś inny nie uda się za nią do dowódcy oddziału, w którym pełnił służbę jej mąż, który zginął. Po potwierdzeniu śmierci męża, kobieta będzie musiała odczekać rok, aby zawrzeć nowe małżeństwo. W przypadku, kiedy żołnierzem, co do którego śmierci są wątpliwości, był *foederatos*, żona musiała uzyskać zaświadczenie o jego śmierci właśnie od *optio*.

³⁹ Zob. F. Onur, *The Military Edict of Anastasius from Perge: A Preliminary Report*, [w:] *Le metier de soldat dans le monde romain: aetes di einquieme Congres de Lyon*, red. C. Wolff, Lyon 2010, s. 21–38.

⁴⁰ Zob. *Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Ceremoniis Aulae Byzantinae libri duo graece et latini e recensione Io. Iac. Reiskii cum eiusdem commentariis integri*, Bonnae 1829, s. 401, wiersz 6; s. 402, wiersz 13.

⁴¹ Zob. L. McMahon, *op. cit.*, s. 38.

⁴² Szerzej na temat wojskowości bizantyńskiej zob. J. Haldon, *Recruitment and conscription in the Byzantine army c. 550-950. A study on the origins of the stratiotika ktemata*, Wien 1979; *idem*, *Aspects of Byzantine Military Administration: the Elite Corps, the Opsikion, and the Imperial Tagmata from the Sixth to the Ninth Century*, Brimingham 1975; *idem*, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, London 1999; *idem*, *Some Aspects of Early Byzantine Arms*

nych⁴³, potrzebowała zatem żołnierzy. Wiosną 540 roku wojska perskie wkroczyły w granice cesarstwa⁴⁴, co rozpoczęło drugie za panowania Justyniana starcie zbrojne między cesarstwem rzymskim i Persją⁴⁵. Z relacji Prokopiusza wynika jasno, że plan króla Chosrowa I polegał na szybkim marszu do Syrii i Cylicji. Armia perska zdobyła Surę, Sergiopolis, Hierapolis oraz miasto Beroia⁴⁶. W czerwcu 540 roku znalazła się u wrót Antiochii, którą dość łatwo zdobyła i zburzyła⁴⁷. Mieszkańców tego miasta król królów nakazał deportować. Osiedlono ich w nowo zbudowanym mieście koło Ktezyfontu, nazwanym „Lepszą Antiochią Chosrowa”, w którym stworzono dla jeńców bardzo dogodne warunki⁴⁸.

Kolejnym teatrem działań wojennych w tym czasie stała się Lazyka. Miała ona w VI wieku status wschodniorzymskiego protektoratu. Zadaniem jej mieszkańców była ochrona przełęczu kaukaskich⁴⁹. W roku 541 król Gubazes II sprzeciwił się próbom stworzenia cesarskiej administracji na swoich ziemiach. Obawiając się aneksji, a co się z tym nieuchronnie wiązało także utraty władzy, wszczął rebelię przeciw cesarzowi, prosząc o wsparcie Persów⁵⁰. Chosrow I skorzystał z okazji, by rozszerzyć swoje wpływy i osłabić cesarstwo. W 541 roku król królów pod pretekstem wizytacji Iberii ruszył na czele swej armii na Zakaukazie, wkraczając do Lazyki od strony Iberii. Wojska perskie zostały jednak zatrzymane pod twierdzą Petra. Ostatecznie dowódcy rzymscy, nie widząc szans na dalszą obronę, skapitulowali i wydali Petrę królowi perskiemu. Ten, osadziwszy w niej perski garnizon, opuścił Lazykę⁵¹. Odwrót króla wymusił Belizariusz, który wkroczył ze swoją armią na tereny Mezopotamii⁵².

Od 536 roku trwał konflikt z Ostrogotami. Zimą 541 armia Justyniana wyruszyła z Rawenny, aby odebrać Ostrogotom, którymi rządził nowy król — Totila,

and Armour, [w:] *A Companion to Medieval Arms and Armour*, red. D. Nicolle, Woodbridge 2002, s. 65–79; *idem*, *Byzantium at war 600–1453*, New York 2003; T. Koliass, *Byzantinische Waffen: ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*, Wien 1988; W. Treadgold, *op. cit.*

⁴³ Więcej na temat wojen w okresie panowania Justyniana oraz ich skutków zob. P. Heather, *Rome Resurgent. War and Empire in the Age of Justinian*, Oxford 2018.

⁴⁴ Szerzej zob. G. Downey, *The Persian campaign in Syria in ad 540*, „*Speculum*” 1953, nr 28, s. 340–348.

⁴⁵ Zob. Procop. *Bell.* 2,5,1–4.

⁴⁶ Zob. J.B. Bury, *History of the Later Roman Empire. From the Death of Theodosius I. to the Death of Justinian*, New York 1958, t. 2, s. 93–97.

⁴⁷ Zob. Procop. *Bell.* 2,10,4–9. Szerzej na temat tych wydarzeń zob. G.A. Downey, *History of Antioch in Syria. From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton 1974, s. 542–546; H. Börm, *Die Persericonig im Imperium Romanum. Chosrow I und der sasanidische Einfall in das Oströmische Reich 540 n. Chr.*, „*Chiron*” 2006, nr 36, s. 301–328.

⁴⁸ Zob. Procop. *Bell.* 2,14,1–13.

⁴⁹ Procop. *Bell.* 2,15,2–8.

⁵⁰ Zob. J.B. Bury, *op. cit.*, s. 101.

⁵¹ *Ibidem*, s. 101–103.

⁵² *Ibidem*, s. 103–104.

tereny na północ od Padu. Wiosną 542 Totila odniósł nad wojskami cesarskimi zwycięstwo w bitwie pod Fawencją i rozpoczął swój zwycięski pochód⁵³.

Trzeba też pamiętać, że zagrożeniem dla liczebności armii była również szerząca się od roku epidemia dżumy⁵⁴. Zaraza pojawiła się w Konstantynopolu wiosną 542 roku i nie zdążyła jeszcze doprowadzić do śmierci dużej liczby żołnierzy⁵⁵, stanowiła jednak ponury prognostyk.

Z całą pewnością istotniejszym problemem, którego rozwiązanie leżało u podstaw wydania noweli 116, było jednak nielegalne zatrudnianie żołnierzy i tworzenie prywatnych formacji militarnych przez prowincjonalną arystokrację. Zjawisko to, przybierające coraz bardziej na sile, groziło destabilizacją stosunków społecznych i gospodarczych. Justynian miał pełną świadomość tego zagrożenia. W noweli z roku 536, adresowanej do prokonsula Kapadocji, Jana, władca pisze w bardzo emocjonalny sposób o działaniach zarządców domen cesarskich w tej prowincji, doprowadzających do ruiny jej mieszkańców (*Nov.* 30,5,1):

ἀλλ' ἤδη καὶ ἐρυθριῶμεν εἰπεῖν μεθ' ὅσης ἀλῶνται τῆς ἀτοπίας, καὶ ὡς δορυφόροι τε αὐτοῦς θεραπεύουσι καὶ πλῆθος ἀνθρώπων οὐ φορητὸν ἀκολουθεῖ, καὶ ληστεύουσιν ἅπαντες ἀναιδῶς, καὶ θαυμάζομεν ὅπως ἄχρι νῦν τὸ κατ' ἐκείνην ὑπήκοον ἐξήρκεσεν ἀδικοῦμενον.

Lecz rumienimy się, mówiąc, z jaką zuchwałością przeczesują kraj i że służą im jako straż przyboczna włócznicy, i podąża za nimi nieznośny tłum ludzi, i wszyscy dopuszczają się w sposób bezwzględny grabieży, i dziwimy się, że krzywdzeni w tym rejonie poddani wytrzymali takie traktowanie aż dotąd⁵⁶.

⁵³ Do 550 roku Totili udało się opanować większość miast italskich na czele z Rzymem. Na temat przebiegu tego konfliktu zob. H. Wolfram, *Historia Gotów*, przeł. R. Darda–Staab, I. Dębek, K. Berger, Warszawa–Gdańsk 2003, s. 383–404; T.C. Jacobsen, *The Gothic War: Rome's Final Conflict in the West*, Yardley 2009, s. 75–274.

⁵⁴ Szerzej na temat tej epidemii i jej skutków zob. P. Allen, *The 'Justinianic' Plague*, „Byzantion” 1979, nr 49, s. 5–20; D. Stathakopoulos, *The Justinianic Plague revisited*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2000, nr 24, s. 256–276; P. Sarris, *The Justinianic plague: origins and effects*, „Continuity and Change” 17, 2002, nr 2, s. 169–182; *Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541–750*, red. L.K. Little, Cambridge 2006; M. Wójcik, *Plaga Justyniana. Cesarstwo wobec epidemii*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, nr 11, s. 377–401; M. Meier, *The 'Justinianic Plague': The economic consequences of the pandemic in the eastern Roman empire and its cultural and religious effects*, „Early Medieval Europe” 2016, nr 24, s. 267–292.

⁵⁵ Poczynając od artykułu J. Durliat, *La peste du VIe siècle, pour un nouvel examen des sources byzantines*, [w:] *Hommes et richesses dans l' Empire byzantin*, t. 1, IVe–VIIe siècle, red. C. Abadie–Reynal, Paris 1989, s. 107–119, w ostatnich latach pojawiła się wyraźna tendencja do umniejszania skutków dżumy dymniczej z czasów Justyniana. Zwłaszcza najnowsze publikacje, wykorzystujące badania multidyscyplinarne, wyraźnie podważają demograficzne skutki tej zarazy (zob. M. Eisenberg, L. Mordechai, *The Justinianic Plague: an interdisciplinary review*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2019, nr 43, s. 156–180; L. Mordechai, M. Eisenberg, *Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague*, „Past & Present” 244, 2019, nr 11, s. 3–50; L. Mordechai et al., *The Justinianic Plague: An inconsequential pandemic?*, „Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2019, nr 116, s. 25546–25554).

⁵⁶ Przekład autora.

Nieco dalej formułuje Justynian pewne oczekiwania w stosunku do prokonsula, również te związane ze zduszeniem niszczycielskich działań lokalnych bucellariuszy (*Nov.* 30,7,1):

τὸ στρατιωτικὸν δὲ ἑκάτερα τῶν φροντίδων τούτων βοηθήσει, παύσει τε τοὺς τῶν δυνατῶν δорυφόρους καὶ οὐ συγχωρήσει τὰ χωρία πορθεῖσθαι καὶ ληστευέσθαι.

Wojsko będzie go wspierało w obu tych pragnieniach: powstrzyma włóczników możnych i nie pozwoli grabić i nękać częstymi napadami majątków ziemskich.

Użyty w obu fragmentach dwukrotnie rzeczownik *δорυφόροι* (*doryphóroi*), czyli dosłownie „noszący włócznie”, jest jednym z synonimicznych określeń bucellariuszy⁵⁷.

Dowody na angażowanie dla celów prywatnych żołnierzy pozostających formalnie na służbie cesarskiej znajdujemy również w pochodzących z VI wieku papiirusach. Źródła potwierdzają funkcjonowanie takich formacji militarnych w należących do zamożnej rodziny Apionów osadach i majątkach położonych wokół Oksyrynchos⁵⁸.

W okresie późnego cesarstwa od właścicieli ziemskich w prowincjach oczekiwano, że w ich dobrach będą stacjonować żołnierze cesarscy. Jednocześnie możnowładców zobowiązano do dostarczania rekrutów wojskowych. Dzięki temu rozwiązaniu właścicieli ziemskich zwalniano od części ich obciążeń podatkowych. Mogli oni nawet przymusowo wyznaczać w tym celu swoich kolonów⁵⁹. Wynika to jednoznacznie z konstytucji cesarskich ze schyłku IV i początku V wieku⁶⁰. Mimo że *Kodeks Justyniański*⁶¹ milczy na ten temat, to niektórzy uczeni uważają jednak, że praktyka ta mogła przetrwać na poziomie prowincji⁶².

Część znawców problematyki wyraża przekonanie, że istnienie *buccellarii* na osiedlach Apionów, a także innych właścicieli ziemskich, było czymś całkowicie zrozumiałym⁶³. *Buccellarii* poświadczeni w dokumentach pochodzących

⁵⁷ Zob. przyp. 7.

⁵⁸ Apionowie (gr. Ἀπίωνες, łac. *Apiones*) byli bogatym rodem właścicieli ziemskich w Egipcie. Ich dobra leżały głównie w nomach Oxyrhynchus, Arsinoe i Heracleopolis Magna. Apionowie zyskali na znaczeniu w V i VI wieku, kiedy to ich przedstawiciele zajmowali wysokie urzędy. Szerzej na temat tego rodu i jego majątku zob. R. Mazza, *L'archivio degli Apioni. Terra, lavoro e proprietà senatoria nell'Egitto tardo antico*, Bari 2001; J. Beaucamp, *Apion et Praejecta: hypothèses anciennes et nouvelles données*, „Revue des études byzantine” 2001, nr 59, s. 165–178; P. Sarris, *Economy...*, s. 17–24, 29–48.

⁵⁹ Szerzej zob. C. Zuckerman, *Two Reforms of the 370's. Recruiting Soldiers and Senators in the Divided Empire*, „Revue des Etudes Byzantines” 1998, nr 56, s. 79–139.

⁶⁰ Zob. C.Th 7,13,7 (375 r.) oraz 11,18,1 (412 r.).

⁶¹ Por. Jones A.H.M., *The Later Roman Empire 284-602. A Social, Economic and Administrative Survey*, Oxford 1964, nr 2, s. 668.

⁶² Por. M. Whitby, *op. cit.*, s. 75–87

⁶³ Zob. na przykład J.H.W.G. Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops...*, s. 43–47; C.R. Whitaker, *Landlords and Warlords in the Later Roman Empire*, [w:] *War and Society in the Roman World*, red. J. Rich, G. Shipley, London 1993, s. 277–302.

z tak zwanego archiwum Apionów pozostawali, ich zdaniem, formalnie na służbie cesarskiej i nie byli używani do celów prywatnych⁶⁴, a ich utrzymanie było swoistym obowiązkiem publicznym (*munus*) spoczywającym na egipskich możnowładcach⁶⁵.

Pogląd ten nie wydaje się jednak słuszny. Wojska, które stacjonowały w prowincjach, zatrudniane były, co prawda, niekiedy do realizacji zadań o charakterze administracyjno-policyjnym, jak na przykład walki z bandytami czy pobór podatków. Zdarzało się jednak także, że żołnierze ci przystępowali do nielegalnej służby na rzecz bogatych właścicieli ziemskich⁶⁶.

Posiadanie formacji militarnych było dla rodu Apionów wręcz koniecznością⁶⁷. Po pierwsze, potrzebne były do pomocy przy poborze podatków. Niektórzy Apionowie piastowali bowiem godność pagarchy⁶⁸, w związku z czym korzystali z pomocy wojskowej dla celów fiskalnych. Płatności z tego tytułu na rzecz żołnierzy mogły więc mieć charakter legalny. Po drugie, żołnierze na służbie Apionów wykorzystywani byli do realizacji celów czysto prywatnych, na przykład do zastraszania sąsiadów, ochrony majątków czy też utrzymania w ryzach dzierżawców albo pracowników.

W papirusach znajdujemy potwierdzenie opłacania oddziałów bucellariuszy, którymi dowodzili administratorzy majątków Apionów. W jednym z papirusów pochodzących z Oksyrynchos (oznaczanym jako *P. Oxy. XXVII 2480*) czytamy, że dokonano płatności na rzecz „dwudziestu siedmiu bucellariuszy z Cynopolis i *meizoterosa* Theodorosa”⁶⁹ oraz że bucellariusze przybyli tutaj „z najbardziej chwalebny *antigeouchosem*”⁷⁰. W dwóch przypadkach wyraźnie zaznaczono,

⁶⁴ Tak J. Gascou, *op. cit.*, s. 150.

⁶⁵ Z informacji przekazanej w *P. Oxy. XVI 2046*, zgodnie z którą *bucellarii* znajdowali się pod dowództwem trybuna, J. Gascou, *op. cit.*, s. 150–151 wyciągnął wniosek, że podlegali oni imperialnej kontroli.

⁶⁶ Zob. N. Lenski, *Schiavi armati...*, s. 159.

⁶⁷ W *P. Oxy. I 156*, *antigeouchos* Theodoros pisze do dwóch sekretarzy (*chartoularioi*): Ἀβραάμ καὶ Νικήτην τοὺς γραμματιφόρους θελήσατε τάξει βουκελλαρίους ἀπὸ ἀρχῆ τοῦ Φαρμούθι μὴνός καὶ ἀπολῶσαι αὐτοῖς τὰς ἀννῶνας, ἐπειδὴ οἶδατε ὅτι χρεῖαν ἔχομεν βουκελλαρίων. πάντως οὖν τοῦτο πράξατε καὶ μὴ ὑπέρθεσθε. — „Chcicie wyznaczyć Abrama i Niketesa, przewoźników listów, bucellariuszami z początkiem miesiąca *Pharmouthi* i zapłacić im annonę, ponieważ wiecie, że potrzebujemy bucellariuszy. Uczynicie to więc niezwłocznie i nie odkładajcie tego” (przekład autora). *Antigeouchos* był głównym zarządcą majątku Apionów i pośrednikiem między pozostałymi osobami zarządzającymi majątkiem a Apionami. Na temat jego obowiązków zob. P. Sarris, *Economy...*, s. 75–79; T.M. Hickey, *Wine, Wealth, and the State in Late Antique Egypt: The House of Apion at Oxyrhynchus*, Ann Arbor 2012, s. 21.

⁶⁸ Na temat tego urzędnika zob. G. Rouillard, *Administration civile de l’Egypte byzantine*, Paris 1938, s. 52–62; J.H.W.G. Liebescheutz, *The pagarch: city and imperial administration in Byzantine Egypt*, „Journal of Juristic Papyrology” 1974, nr 18, s. 163–168.

⁶⁹ *P. Oxy. XXVII 2240*, wiersz 3: Θεοδώρω μείζοτέρ(ω). *Meizoteros* odpowiadał przede wszystkim za utrzymanie magazynów i zaopatrzenia w centralnym gospodarstwie domowym oraz zaopatrzenie w naturze siły roboczej i innych administratorów (zob. P. Sarris, *Economy...*, s. 76).

⁷⁰ *P. Oxy. XXVII 2240*, wiersz 55: μετὰ τοῦ ἐνδοξ(οτάτου) ἀντιγεούχου.

że płatności dokonano na rzecz żołnierzy, którzy przybyli tu „w interesach właściciela” (*geouchikés chreías*)⁷¹.

Z papirusu o sygnaturze *P.Oxy.* XVI 1903 wynika, że w szeregach bucellariuszy pozostających na służbie u Apionów znajdowały się osoby pochodzące z różnych stron cesarstwa, również germańscy barbarzyńcy⁷².

O funkcjonowaniu bucellariuszy w majątkach Apionów świadczy również prawdopodobnie jeden z papirusów z kolekcji Muzeum Egipskiego w Berlinie (BGU III 836), datowany na okres między 528 a 542 rokiem. Zawiera on kopię petycji skierowanej do *praeses* Arkadii przez jednostkę żołnierzy określonych w papirusie jako Transtigitani. Przybyli oni do wioski Kerke w Fajum, aby odebrać annone⁷³. Wieśniacy odmówili jednak wydania zboża, tłumacząc się tym, że „*buccellarii* z chwalebego domu patrycjusza” pobrali już z wioski annone⁷⁴. Żołnierze zażądali w petycji, aby zarządców „chwalebego domu” poinformowano, że ich bucellariusze nie mają w wiosce żadnego interesu i nie mają prawa odbierać annony od jej mieszkańców. Dokonana przez bucellariuszy Apionów kradzież zboża przeznaczonego na zaopatrzenie żołnierzy utrudniła, jak widzimy, zaopatrzenie miejscowego garnizonu.

W tak zwanym archiwum Apionów zachował się szereg notatek i rachunków dotyczących wydawania zapasów żywności żołnierzom określanym mianem *buccellarii* lub *stratiótai*. W tych dokumentach używa się wobec nich zwrotów *παραμένοντες τῷ ἐνδόξῳ οἴκῳ* (*paraménontes toi endóxoi oíkoí*)⁷⁵ albo *τοῖς παραμένουσι τῷ ἐνδόξῳ οἴκῳ* (*tois paraménousi toi endóxoi oíkoí*). Posłużenie się w papirusach imiesłowem *paraménontes* w odniesieniu do żołnierzy w majątkach Apionów nie jest rzeczą przypadkową. Pochodzi on od łączącego się najczęściej z celownikiem czasownika *παράμενειν* (*paraménein*), którego podstawowym znaczeniem jest „stać przy kimś lub blisko kogoś, trzymać się”⁷⁶. W kontekście prawnym czasownik ten był używany już w greckich mowach sądowych z V wieku przed naszą erą w rozumieniu obowiązkowej obecności na rozprawie lub w związku z kwestiami dotyczącymi poręczenia⁷⁷. W greckich dokumentach epigraficznych dotyczących wyzwolenia niewolników czasownik *paraménein* wyraża obowiązek wyzwolenca do pozostania przez określony czas po wyzwoleniu

⁷¹ *P. Oxy.* XXVII 2480, wiersze 3–4: ἐλθ(οῦσιν) ἐνταῦθα γεουχικ(ῆς) χρεί(ας).

⁷² W papirusie tym znajduje się informacja o 960 funtach mięsa rozdanych 30 bucellariuszom. Wszyscy odbiorcy są określani z imienia i nazwiska. Dwaj mają imiona germańskie (Tangila, Illerich), dwaj są opisani jako Bessi, dwaj kolejni pochodzą z Salonae w Dalmacji.

⁷³ O *annona militaris* wspomina *P. Oxy.* XVI 2046; XVI 1903; 1920; XXVII 2480. O. Schmitt, *op. cit.*, s. 157–158 twierdzi, że *buccellarii* otrzymywali *annona militaris* już w V wieku.

⁷⁴ J. Gascou słusznie uznał w swym artykule owego patrycjusza za jednego z Apionów.

⁷⁵ W odniesieniu do *stratiótai* zob. na przykład *P. Oxy.* XVI 2013, 2014; w odniesieniu do *buccellarii* zob. na przykład PSI VIII 953.

⁷⁶ Zob. H.G. Liddel, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996, s.v. *παράμενω*.

⁷⁷ Zob. P. Sarris, *Economy...*, s. 167.

u byłego właściciela w stanie quasi-niewoli⁷⁸. Prawdopodobnie pod wpływem orientalnym⁷⁹ pojawił się w okresie hellenistycznym pochodzący od tego czasownika rzeczownik παραμονή (*paramoné*), oznaczający klauzulę umowną, z której wynikał obowiązek służby na rzecz określonego pracodawcy⁸⁰. Na skutek stosowania w tym kontekście rzeczownika *paramoné* również czasownik *paraménein* stosowany był coraz częściej w tym rozumieniu⁸¹. W późnym okresie cesarstwa obie formy, rzeczownik i czasownik, wykorzystywane były w odniesieniu do obowiązku polegającego na świadczenia usług i stałej obecności w dobrach pracodawcy⁸². Peter Sarris dostrzegł istotny paradoks w relacji łączącej bucellariuszy z domem Apionów: „Terminologia prawna i — umownie — forma prawna zostały wykorzystane do ustanowienia zasadniczo nielegalnego stosunku”⁸³.

Imiesłów *paraménontes* pojawia się również w tym kontekście w noweli 116 Justyniana *O żołnierzach*⁸⁴. Występuje on także w anonimowym *scholion*, będącym komentarzem do greckiego przekładu konstytucji cesarza Leona I i Antemiusza (C. 11, 12 10)⁸⁵. Umieszczono ją w *Bazylikach* (60, 18, 29), źródle prawa bizantyjskiego z końca IX wieku⁸⁶.

Tylko w jednym przypadku poświadczono użycie bucellariuszy Apionów przeciwko wrogom zewnętrznym. Miało to miejsce podczas inwazji koczowniczego ludu Blemmi z Nubii w latach sześćdziesiątych VI wieku⁸⁷. W tym przypadku przywódca rodu stracił prawdopodobnie kontrolę nad swoimi *buccellarii* na czas trwania kampanii przeciwko najeźdźcom⁸⁸. Godności, które pełnili Apiono-

⁷⁸ Zob. R. Zelnick-Abramovitz, *Not Wholly Free: The Concept of Manumission and the Status of Manumitted Slaves in the Ancient Greek World*, Leiden 2005, s. 222–248.

⁷⁹ Zob. R. Taubenschlag, *Das babylonische Recht in den griechischen Papyri*, „Journal of Juristic Papyrology” 1954, nr 7, s. 169–186.

⁸⁰ Szerzej na temat stosowania tej klauzuli zob. A.E. Samuel, *The Role of the Paramone Clauses in Ancient Documents*, „Journal of Juristic Papyrology” 1965, nr 15, s. 221–311.

⁸¹ Zob. P. Sarris, *Economy...*, s. 168.

⁸² Na temat zastosowania tych form w źródłach justyniańskich w odniesieniu do innych stanów faktycznych zob. P. Sarris, *Economy...*, s. 168.

⁸³ Zob. P. Sarris, *Economy...*, s. 173.

⁸⁴ *Nov.* 116,1: οἱ δὲ στρατιῶται καὶ φοιδεράτοι οἱ τούτοις μετὰ τὴν προθεσμίαν παραμένοντες οὐ μόνον τῆς ζώνης ἀφαιρεθήσονται, ἀλλὰ καὶ τὰς εἰς ἔσχατον ὑπομενοῦσι τιμωρίας — „Żołnierze zaś i federaci trwający przy nich [na podstawie umowy], po upływie wyznaczonego [w ustawie] czasu nie tylko zostaną pozbawieni pasa [służby], lecz będą poddani najsurowszym karom” (wyr. J.R.).

⁸⁵ Ustawę tę zacytowałem na s. 316.

⁸⁶ Βουκελλάριοι λέγονται οἱ παραμένοντες στρατιῶται. ἐκ δὲ τοῦ βούκα ὀνόματος, ὃ ἐστὶν ὁ ἄρτος, ἐκλήθησαν βουκελλάριοι οἱ τὸν ἄρτον τινὸς ἐσθίοντες ἐπ’ αὐτῷ τούτῳ τῷ παραμένειν αὐτῷ — „Buccellariuszami nazywani są żołnierze trwający przy kimś [na podstawie umowy]. Określenie to pochodzi od słowa *buca*, które jest nazwą chleba. Zostali oni nazwani bucellariuszami, ponieważ jedzą chleb osoby, przy której zgodzili się trwać [na podstawie umowy]” (przekład autora).

⁸⁷ Szerzej zob. R. Rémondon, *Soldats de Byzance d’après un papyrus trouvé à Edfou*, „Recherches de papyrologie” 1961, nr 1, s. 41–93.

⁸⁸ Zob. N. Lenski, *Schiavi armati...*, s. 160.

wie, miały przede wszystkim charakter finansowy. Sprawowane przez nich urzędy wiązały się zazwyczaj z mało istotnymi obowiązkami wojskowymi. Tylko nieliczni z nich osiągnęli wyższe urzędy — *comes domesticorum* czy *dux Thebaidis*. Choć przez większość VI wieku Apionowie nie zajmowali znaczących stanowisk w armii, a władze nie przydzieliły egipskim możnowładcom określonych zadań o charakterze wojskowym, to jednak utrzymywali oni w swoich dobrach żołnierzy będących oficjalnie zarejestrowanymi wojskami cesarskimi⁸⁹.

O posiadaniu przez biurokratyczne elity prywatnych orszaków zbrojnych w czasach przed wydaniem noweli 116 może świadczyć także informacja przekazana przez Jana Malalasa (*Chronica* 18,26). Autor ten, odnosząc się do wydarzeń z 528 roku, w czasie trwającej wojny z Persami, pisze, że cesarz odesłał senatorów z Konstantynopola do obrony miast na Wschodzie μετὰ τῆς αὐτῶν βοθηθείας, czyli z „ich wsparciem”⁹⁰. To niejasne określenie może wskazywać, że patrycjusze ci posiadali osobiste orszaki zbrojne⁹¹.

Bucellariusze odegrali za panowania Justyniana ważną rolę w wielu operacjach militarnych, między innymi w odzyskaniu północnej Afryki i Italii. Prokopiusz podaje, że podczas podboju Italii wśród żołnierzy Belizariusza było około 7000 lojalnych *bucellarii*⁹². Pomogli oni także cesarzowi utrzymać władzę podczas powstania Nika, kilkudniowej rewolty ludowej w styczniu 532 roku⁹³. Kiedy w 542 roku Belizariusza oskarżono o spiskowanie przeciwko władcy, jego bucellariuszy zmuszono do przejścia do innych oficerów⁹⁴.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Kronikarz wymienia tu z imienia dwóch patrycjuszy oraz miasta, do których zostali odesłani: Platona (Edessa), Aleksandra (Beroia) oraz „innych senatorów” wysłanych do obrony Souron i Konstancji.

⁹¹ Zob. M. Whitby, *op. cit.*, s. 117. Taką interpretację sugeruje też fakt, że w kolejnym zdaniu Malalas wymienił patrycjusza Pompejusza, dowodzącego regularnymi posiłkami na froncie wschodnim, które składały się z Illyryjczyków, Scytów, Izauryjczyków oraz Traków.

⁹² Procop. *Bell.* 7,1,20. O bucellariuszach w służbie innych dowódców bizantyjskich pisze O. Schmitt, *op. cit.*, s. 155, przyp. 69.

⁹³ Procop. *Bell.* 1,24,40: πᾶσαν δὲ τὴν ἐλπίδα ἐν Βελισαρίῳ τε καὶ Μουόνδῳ ὁ βασιλεὺς εἶχεν, ὦν ἄτερος μὲν, Βελισάριος, ἄρτι ἐκ τοῦ Μηδικοῦ ἐπανήκων πολέμου τὴν τε ἄλλην θεραπείαν δυνατὴν τε καὶ λόγου ἀξίαν ἐπήγετο καὶ δορυφόρων τε εἶχε καὶ ὑπασπιστῶν πλῆθος ἐν τε ἀγῶσι καὶ τοῖς τοῦ πολέμου κινδύνοις τὰς μελέτας πεπονημένον — „Cesarz całą nadzieję pokładał w Belizariuszu i Mundusie. Pierwszy z nich świeżo powrócił z wojny z Persją i przyprowadził ze sobą silną i godną uwagi świtę, jednak przede wszystkim miał liczny oddział bucellariuszy, oficerów i szeregowych, zaprawionych w bojach i niebezpieczeństwach wojennych”. Szerzej na temat tych wydarzeń zob. M. Maas, *John Lydus and the Roman Past: Antiquarianism and Politics in the Age of Justinian*, London-New York 1992, s. 83–96; E. Catafygiotou Topping, *On Earthquakes and Fires: Romanos' Encomium on Justinian*, „Byzantinische Zeitschrift” 1978, nr 71, s. 22–35; K. Nickau, *Justinian und der Nika-Aufstand bei Romanos dem Meloden: zum Kontakion 54 M.-Tr. (=54 Gr.)*, „Byzantinische Zeitschrift” 2003, nr 95, s. 603–620; J.J. Ayaita, *Justinian und das Volk im Der Nika-Aufstand*, Heidelberg 2016, http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/20002/1/Ayaita_Nikaaufstand.pdf (dostęp: 9.12.2020).

⁹⁴ Procop. *Arc.* 4,13–14: „Jego włóczników i ciężkozbrojnych, a także dzielniejszych żołnierzy spośród jego domowników, kazał rozdać pałacowym oficerom i eunuchom, a ci ciągnęli o nich

Już na początku pryncypatu *lex lulia de vi publica* zakazała korzystania ze zbrojnych band lub prywatnych armii. Zakaz ten był następnie ponawiany w okresie późnego cesarstwa w ustawodawstwie cesarzy. Dopuszczenie wyjątków od tej zasady i zezwolenie niektórym wodzom oraz wyższym oficerom na utrzymanie prywatnych formacji militarnych, a także tolerowanie ich funkcjonowania w majątkach możnowładców, stwarzało niewątpliwie wrażenie upadku władzy państwowej i zagrażało bezpieczeństwu publicznemu.

116 nowela Justyniana nie przyniosła oczekiwanych przez cesarza skutków. Żołnierze pozostający formalnie na służbie państwowej w dalszym ciągu przebywali w majątkach możnowładców i byli wykorzystywani do prywatnych celów. Prawdopodobnie pod koniec swojego panowania Justynian skierował do właścicieli ziemskich w Hadrianopolis⁹⁵ edykt dotyczący represjonowania rozbójników. Nakazał w nim, aby żaden właściciel ziemski nie miał w swym orszaku więcej niż pięciu mężczyzn, podczas gdy wcześniej dozwolonych było ich dziesięciu⁹⁶.

Bucellariusze przeszli bardzo istotną ewolucję — od prywatnych najemników do żołnierzy, którzy ostatecznie przeszli na służbę państwową. Już po śmierci Justyniana, u schyłku VI wieku, włączono ich prawdopodobnie do armii cesarskiej jako elitarny korpus wynagradzany na tych samych zasadach co regularne oddziały⁹⁷. Integracja bucellariuszy ze strukturami państwa okazała się na tyle skuteczna, że w drugiej połowie VIII wieku pojawiła się w Bizancjum nawet jednostka administracyjna — τὸ θέμα τῶν βουκελλαρίων („*téma* bucellariuszy”) — położona w zachodniej Anatolii⁹⁸.

JUSTINIAN'S NOVEL 116 CONCERNING SOLDIERS

Summary

The article focuses on the 116th Novel of Justinian On Soldiers, originating from 542 A.D. By the said novel, the emperor banned keeping soldiers in private estates. Each person who did not send the soldiers off to their military unit and kept employing them for their private purposes after the time of 30 days following the promulgation of the novel, was to face confiscation of their property and deprivation of offices. Soldiers, who were found to be still staying in private estates of the nobles after the aforementioned period of time, were not only to be deprived of military

losy i wraz z bronią rozdzielili wszystkich między sobą jak wypadło z losowania” (Prokopiusz, *Historia sekretna*, przeł. A. Konarek, Warszawa 1998).

⁹⁵ Miasto to leżało w Azji Mniejszej, w południowo-zachodniej Paflagonii, około trzech kilometrów na zachód od współczesnego miasta Eskipazar w Turcji.

⁹⁶ Szerzej na temat tego prawa zob. D. Feissel, I. Kaygusuz, *Un mandement impérial du VIe siècle dans un inscription d'Hadrianoupolis d'Honorade*, „Travaux et Mémoires” 1985, nr 9, s. 399–401.

⁹⁷ J.F. Haldon, *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*, Cambridge 1990, s. 211 uważa, że stało się to albo w latach osiemdziesiątych albo dziewięćdziesiątych tego stulecia.

⁹⁸ Poświadczona po raz pierwszy w 766/767 roku (zob. P. Sarris, *Economy...*, s. 164, przypis 54).

ranks, but also sentenced to death. The article begins with an introduction, within which the Author presents a brief overview of a history of interdictions of keeping private armies in Roman law. In the following part, a Greek version of the Novel as well as its Polish translation are presented and thoroughly analyzed. The study also includes examination of possible reasons of the introduction of the novel. Moreover, the Author focuses on an analysis of various accounts, originating from different sources (including Egyptian papyri), further validating the phenomenon of illegal employment of private armies, consisting of soldiers formally staying in public service, as present in 6th century A.D.

Keywords: Roman Law, Justinian, the Novels of Justinian, the Novel 116, interdiction of keeping private armies, buccellarii, Apion

BIBLIOGRAFIA

- Ayaita J.J., *Justinian und das Volk im Nikaaufstand*, Heidelberg 2016, http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/20002/1/Ayaita_Nikaaufstand.pdf.
- Allen P., *The 'Justinianic' Plague*, „Byzantion” 1979, nr 49, s. 5–20.
- Amielańczyk K., *Woda i ogień — o żywiołach obecnych w systemie rzymskich kar publicznych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, nr 32, s. 39–52.
- Basilicorum libri LX*, red. C.G.E. Heimbach, nr 5, *Libri LIX–LX*, Lipsiae 1859.
- Beaucamp J., *Apion et Praejecta: hypothèses anciennes et nouvelles données*, „Revue des études byzantine” 2001, nr 59, s. 165–178.
- Börm H., *Die Persericonig im Imperium Romanum. Chosrow I und der sasanidische Einfall in das Oströmische Reich 540 n. Chr.*, „Chiron” 2006, nr 36, s. 301–328.
- Breeze D.J., *A Note on the Uses of the Titles 'Optio' and 'Magister' below the Centurionate during the Principate*, „Brittania” 1976, nr 7, s. 127–133.
- Burgess W.D., *Isaurian Names and the Ethnic Identity of the Isaurians in Late Antiquity*, „Ancient World” 1990, nr 21, s. 109–121.
- Burgess W., *The Isaurians in the Fifth Century A.D.*, Wisconsin 1985.
- Bury J.B., *History of the Later Roman Empire. From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, t. 2, New York 1958.
- Cameron A., Schauer D., *The Last Consul: Basilus and his Diptych*, „The Journal of Roman Studies” 1982, nr 72, s. 126–145.
- Catafygiotou Topping E., *On Earthquakes and Fires: Romanos' Encomium on Justinian*, „Byzantinische Zeitschrift” 1978, nr 71, s. 22–35.
- Cloud J.D., *Lex Iulia de vi*, cz. 1, „Athenaeum” 1988, nr 66, s. 579–595.
- Cloud J.D., *Lex Iulia de vi*, cz. 2, „Athenaeum” 1989, nr 67, s. 427–465.
- Cloud J.D., *The Augustan authorship of the lex Iulia de vi publica (Digest 46.6)*, „Liverpool Classical Monthly” 1987, nr 12, s. 82–85.
- Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Ceremoniis Aulae Byzantinae libri duo graece et latini e recensione Io. Iac. Reiskii cum eiusdem commentariis integri*, Bonn 1829.
- Diesner H.-J., *Das Buccellariertum von Stilicho und Sarus bis auf Aetius (454/455)*, „Klio” 1972, nr 54, s. 321–350.
- Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, red. T. Palmirski, przeł. K. Hilman *et al.*, t. VII.2, Kraków 2017.
- Downey G.A., *History of Antioch in Syria. From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton 1974.
- Downey G., *The Persian campaign in Syria AD 540*, „Speculum” 1953, nr 28, s. 340–348.

- Durliat J., *La peste du VIe siècle, pour un nouvel examen des sources byzantines*, [w:] *Hommes et richesses dans l'Empire byzantin*, t. 1. IVe–VIIe siècle, red. C. Abadie-Reynal, Paris 1989, s. 107–119.
- Eisenberg M., Mordechai L., *The Justinianic Plague: an interdisciplinary review*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2019, nr 43 (2), s. 156–180.
- Fessell D., Kaygusuz I., *Un mandement impérial du VIe siècle dans un inscription d'Hadrianoupolis d'Honoriate*, „Travaux et Mémoires” 1985, nr 9, s. 397–419.
- Feld K., *Barbarische Bürger. Die Isaurier und das Römische Reich*, Berlin 2005.
- Gascou J., *L'institution des buccellaires*, „Le Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale” 1976, nr 76, s. 143–156.
- Haldon J., *Aspects of Byzantine Military Administration: the Elite Corps, the Opsikion, and the Imperial Tagmata from the Sixth to the Ninth Century*, Brimingham 1975.
- Haldon J., *Byzantium at war 600–1453*, New York 2003.
- Haldon J., *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*, Cambridge 1990.
- Haldon J., *Recruitment and conscription in the Byzantine army c. 550–950. A study on the origins of the stratiotika ktemata*, Wien 1979.
- Haldon J., *Some Aspects of Early Byzantine Arms and Armour*, [w:] *A Companion to Medieval Arms and Armour*, red. D. Nicolle, Woodbridge 2002, s. 65–79.
- Haldon J., *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*, London 1999.
- Hardy E.R., *The Large Estates of Byzantine Egypt*, New York 1931.
- Heather P., *Rome Resurgent. War and Empire in the Age of Justinian*, Oxford 2018.
- Hickey T.M., *Wine, Wealth, and the State in Late Antique Egypt: The House of Apion at Oxyrhynchus*, Ann Arbor 2012.
- Hoffmann D., *Das spätrömische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*, Düsseldorf 1969.
- Jacobsen T.C., *The Gothic War: Rome's Final Conflict in the West*, Yardley 2009.
- Jones A.H.M., *The Later Roman Empire 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey*, nr 1–2, Oxford 1964.
- Kaiser W., *Zur äusseren Gestalt der Novellen Justinians*, [w:] *Introduzione al diritto bizantino. Da Giustiniano ai Basilici*, red. J.H.A. Lokin, B.H. Stolte, Pavia 2011, s. 159–173.
- Kelly G.P., *A History of Exile in the Roman Republic*, Cambridge 2006.
- Kolias T., *Byzantinische Waffen: ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*, Wien 1988.
- Kosiński R., *Izauria w orbicie wpływów rzymskich do połowy V wieku*, „Białostockie Teki Historyczne” 2010, nr 10, s. 11–26.
- Liddel H.G., Scott R., *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996.
- Lenski N., *Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria, from 1st Century BC to the 6th Century AD*, „Journal of the Economic and Social History of the Orient” 1999, nr 42, s. 413–465.
- Lenski N., *Schiavi armati e formazione di esertici privati nel mondo tardo antico*, [w:] *Ordine e sovversione nel mondo greco e romano*, red. G.P. Urso, Pisa 2009, s. 145–175.
- Liebeschuetz J.H.W.G., *Barbarians and Bishops. Army, Church and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*, Oxford 1990.
- Liebeschuetz J.H.W.G., *Generals, Federates and Buccellarii in Roman Armies around AD 400*, [w:] *The Defense of the Roman and Byzantine East*, t. 2, red. P. Freeman, D. Kennedy, Oxford 1986, s. 463–474.
- Liebeschuetz J.H.W.G., *The pagarch: city and imperial administration in Byzantine Egypt*, „Journal of Juristic Papyrology” 1974, nr 18, s. 163–168.
- Maas M., *John Lydus and the Roman Past: Antiquarianism and Politics in the Age of Justinian*, London-New York 1992.

- Martindale J.R., *The Prosopography of the Later Roman Empire*, nr 3. AD 527–641, Cambridge 1992.
- Maspero J., *Φοιδεράτοι et Στρατιῶται dans l'armée byzantine au VI siècle*, „Byzantinische Zeitschrift” 1912, nr 21, s. 97–109.
- Mazza R., *L'archivio degli Apioni. Terra, lavoro e proprietà senatoria nell'Egitto tardoantico*, Bari 2001.
- McMahon L., *The foederati, the phoideratoi, and the symmachoi of the late antique east (ca. a.d. 400–650)*, Ottawa 2014, https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/31772/1/McMahon_Lucas_2014_thesis.pdf.
- Meier M., *The 'Justinianic Plague'. The economic consequences of the pandemic in the eastern Roman empire and its cultural and religious effects*, „Early Medieval Europe” 2016, nr 24, s. 267–292.
- Mordechai L. et al., *The Justinianic Plague: An inconsequential pandemic?*, „Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America” 2019, nr 116 (51), szp. 25546–25554.
- Mordechai L., Eisenberg M., *Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague*, „Past & Present” 2019, nr 11, s. 3–50.
- Nickau K., *Justinian und der Nika-Aufstand bei Romanos dem Meloden: zum Kontakion 54 M.-Tr. (=54 Gr.)*, „Byzantinische Zeitschrift” 2003, nr 95, s. 603–620.
- Onur F., *The Military Edict of Anastasius from Perge: A Preliminary Report*, [w:] *Le metier de soldat dans le monde romain: aetes di einquieme Congres de Lyon*, red. C. Wolff, Lyon 2010, s. 21–38.
- Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541–750*, red. L.K. Little, Cambridge 2006.
- Prokopiusz, *Historia sekretna*, przeł. A. Konarek, Warszawa 1998.
- Prokopiusz z Cezarei, *Historia wojen*, przeł. D. Brodka, t. 1. *Wojna z Persami i Wandalami*, Kraków 2013.
- Rémondon R., *Soldats de Byzance d'après un papyrus trouve a Edfou*, „Recherches de papyrologie”, 1961, nr 1, s. 41–93.
- Rösch S., *ΩΝΟΜΑ ΒΑΣΙΛΙΑΙΑΣ. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit*, Wien 1978.
- Rouillard G., *Administration civile de l'Égypte byzantine*, Paris 1938.
- Różycki Ł., *Mauricii Strategicon. Praktyczny podręcznik wojskowy i dzieło antykwaryczne*, Poznań 2015.
- Ruchesi F.C., *Los bucellarii y el imperio romano: sus origenes, empleo y la cuestión de la cohesión social de sus componentes*, „Studia Historica. Historia Antigua” 2016, nr 34, s. 167–188.
- Samuel A.E., *The Role of the Paramone Clauses in Ancient Documents*, „Journal of Juristic Papyrology” 1965, nr 15, s. 221–311.
- Sarris P., *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006.
- Sarris P., *The Justinianic plague: origins and effects*, „Continuity and Change” 2002, nr 2, s. 169–182.
- Scharf R., *Foederati. Von der völkerrechtlichen Kategorie zur byzantinischen Truppengattung*, Vienna 2001.
- Schmitt O., *Die Buccellarii: Eine Studie zum militärischen Gefolgschaftswesen in der Spätantike*, „Tyche” 1994, nr 9, s. 147–174.
- Schoolman E.M., *Vir Clarissimus and Roman Titles in the Early Middle Ages*, „Medieval Prosopography” 2017, nr 32, s. 1–39.
- Stathakopoulos D., *The Justinianic Plague revisited*, „Byzantine and Modern Greek Studies” 2000, nr 24, s. 256–276.
- Stickler T., *The Foederati*, [w:] *A Companion to the Roman Army*, red. Erdkamp, Oxford 2007, s. 495–514.
- Syme R., *Isauria in Pliny*, „Anatolian Studies” 1986, nr 36, s. 159–164.

- Taubenschlag R., *Das babylonische Recht in den griechischen Papyri*, „Journal of Juristic Papyrology” 1954, nr 7, s. 169–186.
- The Novels of Justinian*, przeł. D.J.D. Miller, red. P. Sarris, Cambridge 2018.
- Treadgold W., *Byzantium and its Army 284–1081*, Stanford 1995 (polskie wydanie: *Bizancjum i jego armia 284–1081*, przeł. M. Grabska-Ryńska, Wodzisław Śląski 2001).
- Vinogradoff P., *Foundations of Society (Origins of Feudalism)*, [w:] *The Cambridge Medieval History*, t. 2, New York 1913, s. 630–654.
- Wal N. van der, *Manuale Novellarum Justiniani. Aperçu systématique du contenu des Nouvelles de Justinien*, Groningen 1998.
- Whitby M., *Recruitment in Roman Armies from Justinian to Heraclius (ca. 565–615)*, [w:] *The Byzantine and Early Islamic Near East*, t. 3. *States, Resources and Armies*, red. A. Cameron, Princeton 1995, s. 61–124.
- Whittaker C.R., *Landlords and Warlords in the Later Roman Empire*, [w:] *War and Society in the Roman World*, red. J. Rich, G. Shipley, London 1993, s. 277–302.
- Wilczyński M., *Germanie w służbie zachodniorzymskiej w V w. n.e. Studium historyczno-prosopograficzne*, Kraków 2001.
- Wolfram H., *Historia Gotów*, przeł. R. Darda-Staab, I. Dębek, K. Berger, Warszawa-Gdańsk 2003.
- Wójcik M., *Plaga Justyniana. Cesarstwo wobec epidemii*, „Zeszyty Prawnicze” 2011, nr 11, s. 377–401.
- Zelnick-Abramovitz R., *Not Wholly Free: The Concept of Manumission and the Status of Manumitted Slaves in the Ancient Greek World*, Leiden 2005.